

Miguel Ángel Ruiz Carnicer (dir.), *Una juventud en tiempo de dictadura. El Servicio Universitario de Trabajo (SUT) 1950-1969*, Catarata, Madrid, 2021, 268 pp. / Andreu Mas-Colell i Pau Verrié (Coord.), *Quan el franquisme va perdre la universitat. El PSUC i el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (curs 1965-1966)*, Editorial Base, Barcelona, 2021, 176 pp.

És recurrent en tots els estudis sobre la Universitat o la mobilització universitària durant el franquisme i també en bona part de les memòries o biografies del que podríem anomenar la *generació de l'antifranquisme* la presència destacada del *Servicio Universitario de Trabajo*, el SUT (més conegut per les seves sigles). Si més no, en aquest programa universitari, d'arrel nacional-catòlic i ràpidament apadrinat i integrat en el *Sindicato Español Universitario* (SEU), s'havien gestat organismes importants de l'antifranquisme com el *Frente de Liberación Popular* (conegut popularment com el *Felipe*) i hi havien participat i fins i tot ocupat càrrecs noms destacats posteriorment en l'oposició al règim, tant del *Felipe* com del PCE/PSUC, en son exemple: Ramón Tamames, Cristina Almeida, José Luís Leal, Xabier Arzallus, Javier Pradera, Nicolás Sartorius, Rafael Chirbes, Jordi Borja, Alfons Comín, Carlos París, Manuel Vázquez Montalbán o Manuela Carmena, qui ha escrit el pròleg del llibre que aquí ressenyem.

Tanmateix, i a pesar d'aquesta presència constant i destacada en els diferents estudis sobre la Universitat i l'antifranquisme no comptàvem fins ara amb una monografia sòlida sobre la qüestió. El treball, dirigit per Miguel Ángel Ruiz Carnicer, *Una juventud en tiempo de dictadura. El Servicio Universitario de Trabajo (SUT) 1950-1969*, ve a emplenar per tant un buit lacerant en la historiografia sobre la universitat durant el franquisme, però va al mateix temps molt més enllà sent un retrat de dos sectors socials (estudiants i classes populars), però, també, d'un temps i d'un país.

L'estudi a més de Miguel Ángel Ruiz Carnicer, compta amb l'autoria de Javier Muñoz Soro, Nicolás Sesma Landrin, Emilio Criado Herrero, Álvaro González de Aguilar i Antonio Ruiz Va. La composició d'autors és un primer element que marca significativament l'enfocament que se li ha volgut donar a l'obra, al meu entendre encertat. Mentre els tres primers autors tenen sobrat recorregut historiogràfic arran del tema i el període, no necessitarien per tant de presentació; els tres següents destaquen per haver estat protagonistes directes de l'experiència del

SUT, ajudant a construir una història «des de baix» en la que participen activament els protagonistes». De fet és des d'aquests protagonistes d'on va sorgir la idea primigènia de començar a recopilar documentació i testimonis de l'experiència del *Servicio Universitario de Trabajo*, amb la creació de l'associació *Amigos del SUT*. Un treball de camp imprescindible donat que la documentació oficial ha desaparegut. Gran part de la documentació i testimonis recollits per l'associació *Amigos del SUT* està digitalitzada i a disposició dels investigadors a la seva pàgina web.

El SUT va néixer a principis de la dècada dels anys cinquanta de la mà del Padre Llanos i van passar pels seus camps i jornades de treball, durant les dues dècades següents, prop de tretze mil universitaris. L'esperit inicial del projecte estava profundament impregnat de l'ideal d'harmonia nacionalcatòlica que a la dècada dels cinquanta mantenien sectors falangistes del règim. Per una part, educar els universitaris com a futures minories dirigents en l'ideal feixista d'un *home nou* desclassat i amb preocupació social i per l'altra, portar l'evangeli nacionalcatòlic après al *Frente de Juventudes* i al SEU a les classes populars. Un substrat ideològic que els autors de l'estudi defineixen com una combinació entre falangisme, catolicisme i liberalisme orteguà «con avisos de regeneración nacional, redención y justicia social expresadas en un discurso sincrético y operativo, con fuerte acento moral». El SUT era en primer lloc i fonamentalment una iniciativa política dirigida als estudiants, considerats pel règim com *els seus*, enfocada a la formació de les futures elits dirigents de la dictadura. Tanmateix ràpidament el discurs oficial tant del règim com de Falange xocarà amb la realitat viscuda en primera persona pels estudiants en els camps de treball, en el treball dominical o en les campanyes d'alfabetització: un món caciquil, plagat de misèria, explotació i analfabetisme.

Més enllà de l'experiència dels joves que van participar en el SUT i de les conseqüències que va tenir en la seva evolució personal i política, i en la del règim (hi tornarem després), és especialment rellevant del treball els relats de l'Espanya rural i popular dels anys cinquanta i seixanta fets pels estudiants del SUT. Relats que ajuden a entendre el fort impacte que els causà l'experiència i que són una extraordinària font primària per aproximar-nos a aquesta Espanya rural i popular de les dècades centrals del franquisme. Els informes enviats des dels camps de treball són especialment interessants per a veure les condicions de treball i de vida de les classes populars i mostren el despertar d'una incipient consciència social per part dels estudiants, encara que amb uns resultats diferents dels que pretenia el projecte falangista.

Ja en aquestes primeres experiències en els camps de treball del SUT alguns assistents intentaràn denunciar aquestes condicions de treball i de vida, en un principi sense cap intencionalitat política, més aviat social/humanística. Un element que suposadament en un inici estava en la intencionalitat del projecte despertar. Però la reacció del règim davant de les denúncies socials dels sutistes serà a petita escala una bona mostra de la seva actuació enfront de qualsevol qüestionament de l'ordre social. Aquestes incipients denúncies de les condicions de treball, en molts casos directament de l'explotació, toparan amb els empresaris i amb el suport incondicional a aquests de les institucions locals, nacionals i del mateix SEU. En el cas dels camps de treball del SUT femení aquestes condicions s'agreugen fins a l'extrem de descriure en diversos informes abusos sexuals per part dels patrons. Al mateix temps i també sense pretendre-ho aquests informes són rics a l'hora de descriure incipients dinàmiques populars de resistència, autoorganització i, fins i tot, protesta.

Un bon exemple és el testimoni de Graciela Miguel Ramos durant l'estança a un cap de treball de Jabugo: «*al ser invitadas las sutistas “a ver y recorrer sus fábricas de charnicería” por parte de los jóvenes pudientes de la localidad, [...] ocurrió que “charlando de forma campechana y sin ninguna intención con las mujeres de los obradores [...] nos enteramos que cobraban la mitad que los hombres”, lo que significaba un salario por debajo del mínimo establecido por legislación*». En conseqüència les estudiants del SUT prendran la iniciativa, sota la protecció del capellà del poble, d'organitzar a l'església una sèrie de reunions semiclandestines amb l'objectiu de denunciar la injustícia amb les dones. Però en contrast amb la publicitada protecció de «los procuradores» feta pel falangisme aquestes estudiants del SUT rebran un telegrama «*de nuestros queridos jefes*» en el que els exigien «*“suspender urgentemente actividades sociales” [...] nos dicen que nos han denunciado de comunistas*».

En contra dels objectius inicials del projecte de conformació d'un *home nou*, alhora que d'una futura minoria dirigent franquista sensibilitzada socialment, el treball exposa com el SUT (igual que el SEU) són excel·lents mostres del fracàs del règim en l'objectiu de conservar i atreure els millors d'aquests universitaris. I, per tant, del fracàs de la dictadura a l'hora de conservar el bo i millor d'aquestes futures preteses elits dirigents. Al mateix temps, com també indiquen els autors de l'obra, no es pot concloure que el SUT fora una porta directa a les rengles de l'oposició o cap a «l'esquerranisme», però serà un factor clau perquè molts dels estudiants més sensibilitats socialment acabin sent element fundadors de les principals organitzacions antifranquistes a la universitat. Com dèiem en un inici en son exemple alguns dels primers dirigents del PCE a la Universitat de Madrid com Enrique Mujica o Javier Pradera i també del FLP i del FOC, com Jose Antonio Gonzalez Casanova, Pascual Maragall, Isidre Molas o Manuel Castells.

El destí del SUT anirà estretament lligat al creixement del moviment estudiantil i a les mobilitzacions en contra del SEU i acabarà desapareixent el 1969, tot i que sobrevivint al SEU, quan ja era més que evident que el règim franquista havia perdut la universitat.

En aquest procés de creixement i consolidació del moviment universitari d'oposició el factor determinant serà la ruptura amb el SEU per part dels estudiants demòcrates. Des de finals de la dècada dels cinquanta el moviment estudiantil havia pres partit a la universitat organitzant-se en la infiltració en el càrrecs electes del sindicat franquista (únic i obligatori), fins a copar-ne l'estructura electiva i, a partir d'aquí, emprenent la creació dels Sindicats Democràtics d'Estudiants. El primer el de la Universitat de Barcelona. A aquesta experiència es refereix el llibre *Quan el franquisme va perdre la universitat. El PSUC i el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (curs 1965-1966)*, elaborat pels qui aquell curs van formar el Comitè d'Estudiants del PSUC: Andreu Mas-Colell, Pau Verrié, Albert Coromias, Pere Gabriel, Joan Clavera, Esteve Lamonte de Grignon i Salvador Jové.

És conegut que en el procés de formació del moviment estudiantil sota el franquisme i en l'estratègia d'infiltració en el SEU els comunistes, tant del PSUC com del PCE, hi van jugar un paper fonamental, podríem dir fins i tot hegemònic i a Barcelona clarament dirigent del moviment universitari de la primera meitat de la dècada dels seixanta. Això òbviament no vol dir que fossin els únics presents, en el treball de base compartiran protagonisme amb altres formacions com l'Agrupació Universitària d'Esquerres (AUE), el FOC, el Moviment Socialista de Catalunya (MSC) o CC/Força Socialista Federal, a més de molts estudiants sense una

adscripció partidista concreta. De fet la ruptura amb el SEU serà un procés d'amplis consensos a la universitat i clarament marcat per la massiva mobilització estudiantil.

Tanmateix, és ben cert que els militants i delegats estudiantils del PSUC van jugar-hi un paper cabdal. Per una banda per la seva disponibilitat a assumir els riscos que comportava la lluita clandestina, també a la Universitat. Molts d'ells conserven en els cossos i en la memòria els interrogatoris i les tortures a Via Laietana. També, com va assenyalar Francisco Fernández Buey, perquè eren sovint els millors estudiants de la seva promoció i això els dotava de la confiança de companys i professors. Les trajectòries professionals de molts d'ells no fan més que confirmar-ho. Però finalment cal destacar també una tàctica política encertada per part del PCE i del PSUC en relació amb els moviments socials d'ençà del canvi tàctic de 1948. Si sovint discursivament i en quan a propaganda i agitació les consignes de la direcció comunista ressaltant la debilitat del règim s'han jutjat com aïllades de la realitat, val a dir també que en la pràctica política diària i de base van saber llegir bé el creixement generacional i popular del descontentament social. En conseqüència els militants comunistes van convertir-se en els principals impulsors i protagonistes de l'organització dels moviments socials que seran l'origen de les principals organitzacions i mobilitzacions de l'antifranquisme durant la segona meitat de la dictadura. En el cas de la universitat de Barcelona en el bon resultat de l'aplicació d'aquesta tàctica política cal destacar estudiants del PSUC com el citat Fernández Buey, Rosa Maria Borràs, Octavi Pellissa, Jordi Solé Tura, Joaquim Boix, Joaquim Sempere o Xavier i Dolors Folch, entre molts altres, i també el mestratge de Manuel Sacristán. Cosa que els autors del llibre que ressenyem no oblidem de posar en relleu.

En aquest procés de més d'una dècada de formació, consolidació i esclat del moviment estudiantil i de l'antifranquisme a la Universitat el llibre *Quan el franquisme va perdre la universitat* es centra exclusivament en el curs 1965-1966. El treball exposa en concret la memòria que cadascun dels components del que va ser el Comitè d'Estudiants del PSUC guarda d'aquell curs. Memòries personals i per tant, tot i que sobre manera compartides, no sempre cent per cent coincidents. De fet cadascun dels components escriu el seu propi capítol amb la seva pròpia experiència, intentant enforçar-se principalment en la que va ser la seva tasca en la direcció universitària del PSUC.

Per tant, Andreu Mas-Colell, aleshores responsable polític, se centra en les relacions polítiques amb la direcció del PSUC, revelant algunes reunions fins ara desconegudes i que ajuden a confirmar el paper predominant del PSUC en el procés que va dur a la constitució del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB). És una mostra també de la particular relació establerta entre els estudiants i la direcció del PSUC. Pau Verriè es centra en l'organització interna del partit a la Universitat, des de les primeres cèl·lules fins als comitès d'estudiants. Pere Gabriel s'enfoca en la propaganda del partit a la universitat, un element fonamental de la seva pràctica política. En especial *Universitat*, òrgan de premsa del PSUC a la universitat nascut el 1957, el qual es convertirà des de ben aviat en una referència per als estudiants demòcrates. *Universitat* serà l'òrgan de premsa que apareixerà a la universitat durant el franquisme amb major durada i continuïtat i en català. Albert Coromines se centra en la pràctica sindical del PSUC en el moviment estudiantil, com dèiem en un inici element bàsic de l'hegemonia del PSUC en el moviment estudiantil en la primera meitat de la dècada dels seixanta. Joan Clavera exposa les relacions amb la resta de partits i universitats i Salvador Jové,

qui substituirà Mas-Colell com a responsable polític del Comitè el curs següent, ens apropa a la difícil gestió de l'èxit de la Caputxinada, que acabarà amb l'escissió del Comitè d'Estudiants següent. Finalment, Esteve Lamonte de Gringon ens aporta una interessant visió de l'antifranquisme universitari més enllà de la Gran Barcelona, concretament des del Club Universitari de Tortosa i alguns primers actes antifranquistes a la ciutat ebrenca. Destaca en aquest sentit el concert «d'un noi de Xàtiva» contractat per «mil pessetes i un bitllet de segona classe». El seu text és una bona mostra del paper dels estudiants que van jugar també més enllà del recinte universitari i en l'extensió territorial de l'oposició al franquisme.

La iniciativa del llibre parteix del retrobament del grup cinquanta anys després, amb motiu de l'aniversari de la *Caputxinada*, i de la necessitat compartida de deixar per escrit la seva actuació en aquest moment cabdal de l'antifranquisme. Com dèiem, no es tracta d'un treball col·lectiu sinó de set memòries personals en molt bona mesura complementaries i que sobretot venen a complementar una sèrie de treballs que en les últimes dècades han posat èmfasi en recopilar la memòria d'aquells que van ser protagonistes de la mobilització universitària del període. En son exemple els fons orals de Comissions Obreres, del Memorial Democràtic o del Centre d'Estudis sobre Dictadures i Democràcies de la UAB. També treballs com *Por una Universidad Democrática* de Fernández Buey o altres més recents com *Universidad y Democracia* de Salvador López Arnal i també, pel que fa al PSUC, diversos dietaris i memòries com les de Juan-Ramón Capella, Octavi Pellissa o Jordi Solé Tura, entre d'altres. Tots ells relats imprescindibles per a una història de l'antifranquisme a la Universitat i també, en molt bona mesura, per a la història del PSUC.

Jordi Sancho Galán
(CEDID-UAB)